

Аляев Г.Е.

“ПАРТІЯ ВЛАДИ”: ТРАНСФОРМАЦІЯ КАТЕГОРІЇ НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНО-ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

Питання про роль і місце політичних партій у стратегії розвитку українського суспільства та розбудови української держави набуває дедалі більшої актуалізації. Перехід на чисту пропорційну систему виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування і перетворення політичних партій та їх блоків в основних акторів створення уряду та виконавчої вертикалі влади знаменує реальне утвердження багатопартійності. Але чи готове до такого розвитку подій українське суспільство? І чи готові до цього самі українські партії?

Кількість українських партій перевищує 100, а цифри з кількома нулями, як відомо, сприяють філософсько-есхатологічним розмірковуванням з приводу явищ, які вони позначають. У даному випадку не зайвим видається питання: а чи вимірюється рівень демократії в країні кількістю політичних партій? Ліберальна теза про те, що багатопартійність як така в будь-якому разі краще однопартійності, принаймні, потребує доведення або перевірки. Було б доцільно – перш ніж виголошувати гасла типу “більше партій – хороших і різних”, та “вся влада – партіям”, – прискіпливіше розібратись в особливостях сприйняття та функціонування цього феномену на теренах нашої держави. Зокрема, ці особливості яскраво віддзеркалюються в еволюції категорії “партія влади”, яка (і категорія, і її еволюція) досить виразно характеризує реальні взаємини партій та держави, тобто – партійний вектор українського державотворення та державний вектор українського партійного будівництва.

Формування багатопартійності в незалежній Україні має своїм безпосереднім витоком політичну систему Радянського Союзу. І як би ми сьогодні не намагались від неї дистанціюватись, “родимі плями” соціалізму виявляють себе і в цій сфері, як і в багатьох інших. Соціалістичний тип взаємин між партією і державою – радянська “партія влади”, – здається, не має прямої аналогії в сучасній українській дійсності. Але немає сумніву, що усвідомлення цієї дійсності, перспектив її розвитку і намагань акторів політичної сцени буде більш адекватним, якщо ми з’ясуємо їх передумови та генезис.

В історичній та політологічній літературі затвердилось визначення політичної системи СРСР як *однопартійної*. Між тим, в країні “історично склалась” (під цим евфемізмом приховувався фактичний розгром усіх політичних опонентів комуністичної партії) тоталітарна система, найбільш цікавою рисою якої був її *непартійний* характер.

Тоталітарна держава більше, ніж будь-яка інша, протиставляє себе суспільству, не допускаючи існування жодного інтересу окремих корпорацій як загального суспільного інтересу, вважаючи тільки себе його єдиним виразником. Тому тоталітарна держава ліквідувала всі соціально-політичні інститути, які б могли прислужитись формуванню якої-небудь, відмінної від офіційної, політичної позиції. Правляча партія в умовах свого неподільного панування втратила якості, притаманні політичним партіям (власне, вона й до свого приходу до влади мала їх небагато). Партійний інтерес був представлений через державу як загальний. Фактичний незбіг партійних інтересів з інтересами будь-яких соціальних груп, крім партійного апарату, не знайшов відображення в радянській політичній структурі. Але факт існування партії говорив про те, що пропагандистські твердження стосовно єдності інтересів партії і народу мали на меті приховування дійсних партійних інтересів та чинників їх існування. В іншому випадку партія повинна була б припинити своє існування та розчинитись у народі.

Партія, яка претендує на вираз інтересів різних корпорацій громадянського суспільства, претендує тим самим на роль держави. В радянській державі ці претензії КПРС були реалізовані, але при цьому й різні корпорації громадянського суспільства виявились зайвими, що й призвело до їх знищення. Наслідки партійно-державного альянсу вилились у практично *безпартійну громадсько-державну систему*, що було головною політичною характеристикою нашого суспільства.

Новітня епоха формування багатопартійності в Україні розпочалась у добу горбачовської перебудови, приблизно у 1987–1988 роках, коли з’явились перші неформальні політичні об’єднання, дискусійні та політичні клуби. Відомий американський дослідник Стівен Коен ще у 1989 році характеризував становище з партіями у Радянському Союзі як “багатопартійну ситуацію в умовах однопартійної політичної системи” [3, с. 28]. Ця “багатопартійна ситуація”, але вже в умовах формальної непартійності влади, характеризувала розвиток України в перші роки незалежності. Саме тоді виникає новий феномен і нове політологічне поняття – “партія влади”. У подальшому розвитку української партійної системи це поняття змінюється, але у всіх його значеннях та змінах ми можемо прослідкувати дійсний напрямок і зміст формування багатопартійності в Україні.

Категорія “партія влади” набула в Україні принаймні трьох значень, при цьому всі ці значення суттєво відрізняються від тих змістів, які можуть бути надані цьому поняттю як в тоталітарному, так і в демократичному режимах. В тоталітарному режимі, як ми бачили, “партія влади” – це партія-державна, це партійно-державний механізм, який зберігає формальну розбіжність партійних та державних структур, але при цьому здійснюється монополія однієї партії (точніше – владної верхівки) на владу. В ліберально-демократичному режимі під “партією влади” можна умовно розуміти правлячу або правлячі в даний час партії, що здобули перемогу на парламентських або президентських виборах. Характерно, що при цьому не відбувається ані фактичного, ані формального поєднання структур держави, її бюрократичного апарату, який зберігає поза-

партійність (за виключенням вищих політичних посад), і апарату партійного. Тому, власне, термін “партія влади” не притаманний демократіям, в яких партії, як організації громадянського суспільства (при всьому своєму бюрократизмові), і держава, як раціонально-бюрократичний механізм реалізації загального суспільного інтересу, залишаються окремими феноменами і не можуть бути інтегровані в єдине поняття.

Впровадження демократичного змісту поняття “партія” в умовах становлення демократії та повільного подолання партократичного світогляду призводить до певної деформації цього змісту. Партії як організації громадянського суспільства поки що мало знайомі українському суспільству, яке, власне, ще тільки стає громадянським. Партії як демократичні громадсько-політичні організації існують майже виключно в теоретико-політологічних дослідженнях та політико-пропагандистській мові, але в масовій свідомості, так само як і в свідомості самих сучасних партійців та державних діячів, під “партією” (“партіями”) розуміється дещо інше.

Що стосується масової свідомості, то соціологічні дослідження 90-х років фіксували однозначне розчарування людей у партії як формі політичної активності. Особливо на початку 90-х значною більшістю населення “партія” ще не мислилась інакше, ніж “КПРС”, і будь-яке партійне об’єднання підсвідомо розглядалось як потенційна партократія. Дослідниками констатовувалась значна деполітизація суспільства і алергія до поняття “партія” як важкого спадку багаторічного монополюючого панування КПРС. Рівень довіри до політичних партій продовжує і надалі залишатись одним із самих низьких серед різних політичних суб’єктів.

Що ж до безпосередніх дійових осіб, причетних до партійного творення, то мова може йти про своєрідний самообман або самозаспокоєння. Партії – багато з яких є “диванними” (тобто такими, що вміщуються на одному дивані) існують майже виключно на підставі особистих розбіжностей у світогляді та амбіцій, а також потреби у груповому спілкуванні. Партіями називають все те, що може так чи інакше сприяти залученню до влади, не усвідомлюючи до кінця відмінності механізму саме *партійного* залучення до влади від механізму, наприклад, непотизму чи фаворитизму.

Переважає більшість цих організацій залишається малочисельними, з нерозвиненою організаційною структурою, маловідомими і політично непомітними. Багато партій має досить вузьку або не властиву цьому типу громадських організацій соціальну орієнтацію (професійну, демографічну тощо). Існує суперечність між формально загальнонаціональним статусом, якого вимагає закон, і реальними електоратами партій, обмеженими окремими регіонами. У парламентських виборах беруть участь (самостійно або в блоках з іншими) трохи більше від половини зареєстрованих партій, при цьому реально можуть претендувати на місця в парламенті та участь у структурах влади лише 10–15 відсоток відомих партій. Загалом це свідчить про те, що в Україні склалась *базотопартійна система малих партій*.

Але особливо візерунчастих форм терміну “партія” наша демократія надає у виразі “партія влади”. Цей вислів з’являється ще в першій половині 90-х років як характеристика правлячого класу, верхівки, що тримала владу, – тобто, як назва політичної еліти. В цій назві підсвідомо відобразилась, по-перше, думка про те, що при владі залишились здебільшого ті ж самі люди, що й за часів “керуючої та спрямовуючої”, тільки без партбилетів; по-друге, те, що ця еліта, хоча й не монолітна в собі, виступала більш-менш монолітно проти всіх інших партій та організацій, не ототожнюючи себе з ними і не перетворюючись в організаційну структуру, але використовуючи фактично ті ж самі методи політичного впливу, тиску та боротьби, що й колишня номенклатурна партійно-державна система. Таким чином, перше значення вислову “партія влади” – це згуртована самою державною владою, а не партійною організацією, номенклатура. Додамо, що, незважаючи на внутрішні сварки і розколи, ця “партія влади”, безумовно, існує й зараз, але поява нових змістів поняття сприяє більш чіткому означенню цього феномену як “правлячого класу”.

Друге значення категорія “партія влади” почала набувати з середини 90-х років, точніше – з других президентських виборів 1994 року. В цей період держава (тобто владна бюрократія) ще не бачить великої потреби у партійно-організаційному закріпленні своєї влади, хоча й не відмовляється від можливої пропагандистсько-ідеологічної підтримки з боку окремих партій. З іншого боку, партії усвідомлюють свою нездатність в умовах нерозвиненого громадянського суспільства досягти поставленої мети – здобуття влади – без того, щоб знайти безпосередні контакти із владою, довести саме *владі*, а не *суспільству*, свою необхідність і значущість. Так з’являються “партії влади”, які усім своїм виглядом демонструють підтримку існуючій владі, можна сказати – стають добровільними і відданими слугами цієї влади, але саме – *слугами*, адже влада при цьому зберігає дистанцію, тримає свою (чи свої) “партію влади” на відстані від самої влади або максимально дозує і обмежує її участь у владі, весь час підкреслюючи, що ця участь є платою не партії, а особистостям, тобто є результатом особистої, а не партійної відданості.

Доводиться констатувати, що в цій своєрідній пастці залежності від влади, обумовленої, очевидно, нездатністю остаточно розірвати у свідомості поняття “партія” і “держава”, опинились здебільшого саме колишні *партійні демократи*, більш-менш ліберально налаштовані колишні номенклатурні функціонери, що знаходились у внутрішній опозиції до минулої партійно-державної системи і дискутували з нею на тему переходу до партії парламентського типу. Але зараз вони фактично зорієнтувались на ті ж самі принципи відносин між партією і державою, що й за радянських часів, – оскільки, мовляв, влада вже не комуністична, а демократична. Історія подібних “партій влади” – “Нова Україна”, Міжрегіональний блок реформ, Народно-демократична партія, “Злагода”, СДПУ (о), тепер – НСНУ – як правило, незавидна.

На президентських виборах 1999 року проявилось ще одне значення „партії влади. „Організатором” перемоги Л. Кучми став фонд “Соціальний захист”, за яким стояла майже непомітна і зовсім “не розкручена” партія Демократичний союз. Вона постала як організація, яка знову, як і за часів радянської влади, контролює як державні, так і недержавні структури (безумовно, зберігаючи формальне розрізнення), відрізняючись від КПРС тільки своєю мімікрією – тим, що вона не афішується не тільки як “керуюча і спрямовуюча”, але й взагалі як партія, що існує, що, до речі, давало підстави мати сумнів щодо її відкритості та відвертості. Втім, її

творець був впевнений, що ця “послідовно пропрезидентська партія... являє собою потужну, згуртовану структуру, яка створена надійно, з урахуванням усіх можливих політичних змін. Як Ахілл ніколи не зможе надгогнати черепаха, так і будь-яка потенційна права коаліція не зможе надгогнати нас – вже пізно” [1, с. 5]. Така впевненість вражала. Але образ, застосований паном О. М. Волковим, мабуть, проти його волі показав певну невідповідність форми існування цієї організації логіці парламентської демократії, – так само, як зенонівські апорії ґрунтувались на логічній суперечливості між живим життям і його механічним відображенням.

Фактично вперше в новітній історії України ми зіткнулись із ситуацією, коли влада більше була зацікавлена в партії, аніж партія – у владі, коли влада сама створювала партію для забезпечення своїх інтересів у полі партійної боротьби. Але подальша доля ДС, який ще за часів обраного його зусиллями Президента почав перетворюватись у чергову „диванну” структуру, засвідчила, що час суцільної партизації влади і демонстрування державної партії ще не настав.

Таким чином, на відміну від тоталітарного (поєднання партії авангардного типу з державою) і демократичного (тимчасове знаходження при владі партій парламентського типу) змістів терміну “партія влади”, в Україні це поняття поступово пройшло три етапи. По-перше, “партією влади” називали (і продовжують називати) безпартійну владну верхівку, яка свідомо дистанціюється від партійної приналежності, одночасно в своїй корпоративній згуртованості нагадуючи партію (фактично – партію влади в її тоталітарному розумінні). По-друге – “партіями влади” намагаються стати деякі політичні організації, які знайшли для себе за краще не стільки шукати підтримки неструктурованого громадянського суспільства, скільки покластись на підтримку влади, яка, втім, ще не вважає за потрібне повністю ідентифікувати себе з цими партіями, і тому тримає їх на певній відстані. Нарешті, по-третє, сама влада дійшла думки, що потрібно не обмежуватись виключно державно-адміністративними методами впливу, а створити організацію, яка б поєднувала в собі риси та функції політичної партії і передвиборчого фонду із силою державної влади, яка б стала дійсним партійним обличчям влади. Щоправда, до часу це обличчя вважається за краще тримати в тіні.

Не претендуючи на створення нової термінології, а лише намагаючись відобразити з’ясовану різницю засобами письма – письма, яке “не стільки репрезентує зміст або продукує нові поняття, скільки викриває марення концептуального мислення, викриває прагнення значення до влади” (Ж. Дерріда), – позначимо три змісти категорії “партія влади” різними написами – “Партія влади”, “партії-навколо-влади” і “партія-при-владі”. *Партія влади* з великої літери – тому, що йдеться не про партію в загальному сенсі, не про організацію певного типу, а про індивідуальне, хоча й типове для нашої системи явище (типовість в сенсі притаманної риси, а не узагальненого різноманіття), – явище, яке характеризує і номенклатурну партократію радянського періоду, і демократичну бюрократію періоду незалежності. *Партії-навколо-влади* – саме в множині, оскільки природним є їх численність і конкуренція між собою. Вони роятяся навколо влади мов бджоли, або – мов комахи, адже не стільки самі виробляють мед, скільки намагаються скористатись чимось від своєї близькості до тіла влади. Владі, тобто *Партії влади*, вони потрібні, адже все ж таки якийсь мед підтримки та шани вони приносять (або імітують); а в разі, якщо набриднуть – можна й прихлопнути. Нарешті, *партія-при-владі* – безумовно, одна (не важливо, чи партія у вузькоорганізаційному значенні, чи блок типу “Єдності”, „ЗаЕДУ” чи „Нашої України”), оскільки влада одна; *партія-при-владі* – це її, влади, безпосередній інструмент, її продовження, можна було б сказати – вона сама, тільки в дещо іншому обличчі. Втім, ця друга іпостась влади може в глибині душі вважати саме себе первинною, більш організованою і більш мудрою, аніж перша іпостась. На цій підставі не виключені нові колізії та перетрубації *партії влади* і *влади партії*.

Такі нові колізії не заставили себе довго чекати і проявились на новому політичному етапі, пов’язаному з результатами президентських 2004 і парламентських 2006 року виборів. Особливістю цього етапу можна вважати боротьбу двох політичних сил за роль „партії-при-владі” – однієї президентської і іншої прем’єрської. До цього владні партії асоціювались лише з іменем Президента, але зі зміною Конституції і системи виборів ситуація стала іншою.

Характерно при цьому, що проюшенківський Народний Союз „Наша Україна”, створюваний політиками демократичного табору, одразу почав повторювати всі помилки і слабкі місця, пов’язані з опорою партійного будівництва на владу, які визначили незавидну долю попередніх, прокучмівських „партій влади”. Натомість явно недемократична Партія регіонів, переживши кризу після поразки 2004 року, змогла взяти демократичний реванш і претендувати вже на легітимну роль партії, що здобула владу на виборах. Втім, арифметичний розклад результатів виборів 2006 року та особливості конституційних норм щодо формування уряду перетворили процес створення парламентської більшості на різновид політичної „камасутри”, що повністю заплутало не тільки виборців, а й багатьох політиків у визначенні правлячої політичної сили. Деїдеологізованість (або ідеологічна всеядність) як правлячих, так і опозиційних партій і блоків, що перемогли на виборах, очевидно, означає, що багатопартійність в Україні утверджується в доволі специфічних формах, коли ми маємо не стільки партії громадянського суспільства, скільки організації, тією чи іншою мірою залежні від державно-владних інституцій.

Щодо державного вектору партійного будівництва, то він позначається здебільшого не в реальному усвідомленні партіями загальнодержавних інтересів, не в їх перетворенні в партії усього суспільства (одна з аксіом влади Івана Ільїна: “Політична програма може містити тільки такі заходи, які переслідують загальний інтерес”), а скоріше в спрямованості більшості партій до “сепаратного миру” з державною владою, в їх налаштованості на “єдність” партії і держави при мовчазній або галасливо-показовій, але завжди *контрольованій підтримці народу*. “Партія не є згряя... саме остільки, оскільки вона прагне створити *державну владу*, а не

просто захопити владу в державі” [2, с. 301], – писав російський філософ. Різниця між *боротьбою за владу і творенням влади* усвідомлюється поки що небагатьма. Навпаки, різниця між “партією влади” і “партіями поза владою” цілком реальна і відчутна. Тому саме категорія “партія влади” – у будь-якому сенсі, – а не “партія” як така, стає сакральною темою нашої мови. Власне, цей шлях ми начебто вже проходили. Невже іншого немає?

Джерела та література

1. Зеркало недели. – 2000. – 15 січня.
2. Ильин И.А. О сущности правосознания / Собр. соч. в 10 т. – Т. 4. – М., 1994.
3. Коэн С. “Перестройка – это путешествие в поисках нового...” // Коммунист. – 1989.– №7.

Арунян А.

СУДЬБА СОЦИАЛИЗМА В СССР

Характерным явлением для современной учебной справочной литературы, текстовых и видео- материалов СМИ, других источников информации стало отождествление понятия «социализм» и общественного строя СССР. Продиктовано это многими факторами. Такая оценка, производимая поверхностно, с определенной долей автоматичности, приводит к неверному пониманию социализма и коммунизма, предопределяет не-объективное восприятие своего прошлого. Социализм (или коммунизм) вбирает в себя весь объем многочисленных противоречий Советского Союза, а неверное понимание прошлого обрекает на промахи социологических, экономических прогнозирований. Поражение идей социализма при попытке их практической реализации не признается, более того – трактуется естественным явлением. Такая оценка является по меньшей мере не точной, потому как социализму, спроектированному и спрогнозированному Марксом, противоречит не только способ хозяйствования, организованный в СССР, но и механизм его построения. **Целью** этой статьи является исследование социализма в СССР, выявление причин расхождения «советского» варианта способа производства с «подлинным» социализмом, а также характеристика его проявлений.

Для более ясного понимания вопроса приведем определение социалистического строя. Марксистская справочная литература называет социализм общественно-экономической формацией, базирующейся на общественной форме собственности. Социалистический способ хозяйствования определяет отсутствие эксплуататорских классов, в целом отсутствие всякой эксплуатации человека человеком; справедливое, равномерное распределение материальных благ; совпадение общественного и индивидуального интересов; гармоничное развитие индивида и общества. СССР же с его античеловеческими акциями голодомора, деспотическим режимом, мощнейшей бюрократией, террором, тоталитаризмом, отсутствием свобод под эту схему подвести нет никакой возможности. Сомнительным выглядит факт столь огромного просчета в построениях Маркса, экономическая и социальная теории которого произвели прорыв в общественных науках XIX века. Усомнился в столь противоречивой реализации социализма и Эвальд Ильенков – один из крупнейших советских философов. В своей статье «Маркс и Западный мир» Ильенков обращается за разрешением сложившейся проблемы к текстам самого основателя марксизма и оказывается правым. Выясняется, что Маркс в своих построениях не сводил процесс установления социализма к обобществлению собственности. Напротив, ограничение всех мероприятий по возведению социализма национализацией частной собственности он видел свойством «грубого коммунизма» – отправной стадии коммунизма, являющейся лишь «обобщением и завершением» частной собственности, выступающей на первых порах «как всеобщая частная собственность» [2]. Проблема заключается в том, что частная форма собственности с момента ее появления неизбежно порождает негативные следствия. Она порождает классовое неравенство, несправедливость, неравномерное распределение материальных благ, неравные возможности для всестороннего развития личности. «Грубый коммунизм» является стихийной реакцией на антиномичность частной собственности, самой собственностью и диктуемой. Вызванный этим неконтролируемым настроением коммунизм является лишь одной из стадий развития частной собственности, «той же частной собственности, только с обратным знаком, со знаком отрицания. Он просто доводит до конца, до последовательного выражения все имманентные тенденции развития частной собственности» [1]. Стихийное стремление к ликвидации несправедливости капиталистического общества приводит лишь к переходу к его другой фазе, вызванной приобретением новых экономических форм буржуазного строя – частной собственности. Присвоение собственности государством не снимает главной проблемы буржуазных отношений – отчуждения труда. Капиталистическая система предполагает, что труд, производимый пролетарием, направляется на увеличение капитала работодателя, используемого впоследствии в качестве средства угнетения этого же рабочего. В условиях «советского» социализма государство, национализировавшее частную собственность, используя продукты труда рабочего, наращивает собственную силу и направляет ее на угнетение граждан организованными политическими структурами. Обобществление собственности и присвоение ее государством по сути противоположные социальные действия. Нельзя отрицанием частной собственности «чисто негативной акцией» [1] разрешить проблемы современной цивилизации. Национализированная собственность является лишь одной из форм частной собственности, а именно – государственной частной собственностью. Истинно общественная собственность должна находиться в личном использовании каждого представителя общества, экономическая жизнь которого базируется на этой форме имущества. Заложенное же в это имущество богатство, ранее от класса пролетариев отчужденное, является не совокупностью материальных «вещей», используемых индивидом, а богатством «тех деятельных способностей, которые в этих вещах «овеществлены», «опредмечены», а в условиях частной собственности «отчуждены»» [1]. Это значит, что общественная собственность предполагает не владение ею государством, не распоряжение ее богатством ограниченной